

Гонта І. А.,
Національний авіаційний університет, м. Київ

КОМПОЗИТА-МЕТАФОРА В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Стаття присвячена порівняльній характеристиці композит з метафоричним значенням в англійській та українській мовах, дериваційним процесам, що призводять до утворення їх підгруп.

Ключові слова: композита-метафора, універбація.

Стаття посвящена сравнительной характеристике композит с метафорическим значением в английском и украинском языках, деривационным процессам, что ведут к образованию их подгрупп.

Ключевые слова: композита-метафора, универбация.

The article is dedicated to comparative characteristics of compound words with metaphorical meaning in the English and Ukrainian languages, word-building processes resulting in their formation and their sub-groups.

Key words: compound metaphor, univerbation.

Сучасна англійська мова характеризується все більш зростаючою роллю композитного способу утворення слів, причиною чого є тенденція до економії мовних засобів. Такий спосіб словотвору має місце у всіх сферах мови і, за підрахунками ряду лінгвістів [7; 10; 11; 12; 13] та ін., є одним з найбільш продуктивних в англійській мові. При цьому великій кількості лексичних одиниць, утворених способом словоскладання та парасинтезу, притаманне метафоричне переосмислення всієї лексеми або одного з її компонентів. Композити такого типу є інформаційно насиченими, що пояснюється їх складною морфологічною структурою, коли кожний з компонентів робить свій внесок у загальну трансформовану семантику композити. Дуже часто метафоричне переосмислення гарантує їм розширення ролі конотативного компоненту в їх значенні та отриманні ними яскравого експресивного забарвлення, що особливо стосується субстандартних прошарків англійської мови.

Англійські композити з метафоричним значенням ставали об'єктом часткового дослідження [11; 13; 9; 4; 5] та комплексного дослідження [6; 2], проте компаративне дослідження англійських та українських композит-метафор ще не було досліджено. Звідси постає актуальність цієї статті.

Мета нашої роботи полягає у виявленні аналогічних лексем в українській мові, розгляді механізму утворення їх семантико-морфологічної структури через призму синхронно-процесуального стану системи англійської та української мов, порівнянні подальших дериваційних процесів, що відбуваються на їх основі.

Об'єктом дослідження є композити з метафоричним значенням в англійській та українській мовах.

На відміну від аналітичної англійської мови, де композитний спосіб словотвору має глибокі традиції, в українській мові завжди переважав афіксальний спосіб словотвору і тому навіть приблизні співставлення показують, що у вокабулярі української мови метафори-композити значно поступаються в кількісному відношенні порівняно з англійською мовою. Але, як відомо, тенденція до лексичного збагачення української мови зумовлює появу нових шляхів структурного новоутворення, серед яких зустрічаємо зростання аналітичних рис: активізується іменна префіксація, стандартизується суфіксальна система, спостерігається зближення окремих видів осново-складання з афіксацією і т. д. [1, с. 5]. Серед лексичних одиниць, утворених шляхом складання або зрощення, зустрічаємо приклади лексичних одиниць, що за морфологічною будовою та семантичним наповненням можуть бути віднесені до розряду метафор-композит: *поезомаляр, пасажиропотік, рядкогон, хмарочос, хмародряп, книгогриз* та ін. Основна ж кількість метафор-композит в українській мові не є новоутвореннями і давно вже зареєстрована в словниках: *серцеїд, товстосум, зірвиголова, прямолінійність, високомовний, двожилий* і т. д.

Метафоричне переосмислення безперечно займає центральне й найголовніше місце у сленговому словотворі, тут навіть можна спостерігати ряд аналогій у обох мовах: *дорога – шрам на венах від ін'єкцій наркотиків* (пор. ам. сл. *mainline – середина вена*); *кішка – гуляця жінка* (пор. ам. сл. *cat – 1. проститутка 2. недоброчлива жінка*); *курка – 1. дівчина або молода жінка* (пор. ам. сл. – *hen жінка, особ., та, що пліткує, chick*); *лось, бик – великий масивний чоловік* (пор. ам. сл. – *stag чоловік або хлопець*) і т. д.. Проте такі метафоричні аналогії, що уможливають переклад сленгізмів при майже повному збереженні метафоричного образу є швидше виключенням, ніж правилом, оскільки народження сленгізму відбувається на рівні мовленнєвої творчості індивіда, і лише найяскравіші з цих оказіоналізмів з часом входять у мовний узус [3, с. 53].

Аналіз зібраних шляхом вибірки корпусів метафор-композит англійської та української мов та їх розгляд в синхронно-процесуальному аспекті дозволяє виділити дві групи даних лексем в залежності від послідовності реалізації процесів осново-складання (або зрощення) та метафоризації. До першої групи метафор-композит відносимо складні за морфологічною будовою лексеми, в яких осново-складання (або зрощення) передують процесу метафоричного переосмислення. Такі слова доцільно називати метафорично-переосмисленими композитами (МПК), так як в їх основі лежить похідне пряме значення. МПК характеризуються розгорнутою семантичною структурою і актуалізуються як в переносному, так і в прямому значеннях. Процес сприйняття такої лексеми полягає у перенесенні уяви на об'єкт чи реалію, що була початково позначена цією композитою, виявленні спільної риси, на базі якої відбувся метафоричний перенос. В українській мові, на відміну від англійської, такі слова зустрічаються порівняно рідко, деякі з них актуалізуються як оказіоналізми і не завжди фіксуються словниками: *тиховоддя пр. місце з тихою, без хвиль водою; перен. про середовище без високих ідеалів, поривів, боротьби і т. д.; товстотілий пр. який має товсте тіло, з товстим тілом; перен. з випуклими, широкими боками; товстошкірий, товстошкуруй пр. який має товсту шкіру (шкуру); зроблений з товстої шкіри; перен. розм. який ні на що не звер-*

тає уваги, якого нічим не проїняти; *грубий, нечуйний; товстопузий* пр. розм. який має велике, товсте черево, пузо; *перен.* 1. багатий, заможний, 2. з випуклими, широкими боками (про автомобіль, меблі та інші предмети); Цікавими та образними є МПК, що були переосмислені в українському сленгу: *підйом-переворот* – *пятика*; *прямокишковий* – *той, хто п'є і не п'яніє*; *лунохід* – *міліцейський «бобік»*; *мапет-шоу* – *цирк*; *м'ясорубка* – 1. м'ясокомбінат 2. велика бійка з серйозними наслідками; *меч-кладенець* – *широка краватка*; *парнокопитний* – *ветеринарний технікум*; *пиломатеріали* – *повне сп'яніння*; *підйом-переворот* – *пятика* і т. д.

Порівняймо в англійській мові: *battle-axe* пр. *алебарда, бойова сокира*; *перен.* *воївничка стара жінка*; *bell-ringer* пр. *дзвонарь*; *перен.* розм. *незначний політик*; *thick-skinned* пр. *товстошкірий*; *перен.* *невразливий, грубий, нечуйний*; *той, хто не реагує на критику*; *Christmas-tree* пр. *різдвяна ялинка*; *перен.* 1. *п'яниця*, 2. *військ. пульт управління*; *peanuts* пр. *арахіс*; *перен.* *дрібна сума грошей*; *lightweight* – *несерйозна людина*; *daylights* – 1. *свідомість* 2. *відчуття* 3. *життя* 4. *мозок*; *rainbow* – 1. *кривонога людина* 2. *капсули «Tuinal»*; *horse-radish* – *героїн*; *grass-hopper* – 1. *колик* 2. *саранча* 3. *легкий військовий літак*; *airplane* – 1. *пристрій, що підтримує недопалок з маріхуаною*; *doormat* – *безвольна людина* [14].

Друга і більш численна група метафор-комполит включає складні лексеми, утворені шляхом зрощення метафоричних словосполучень. Процеси утворення морфологічної та семантичної структур відбуваються, як правило, одночасно, результатом чого є поява композити, наділеної лише метафоричним значенням. Найбільш вірно буде називати такі одиниці метафорично-мотивованими композитами (ММК), оскільки в основі їх лежить мотивуюче метафоричне судження. При згортанні мотивуючих метафоричних суджень і утворюються складні слова-метафори, що включають у свою морфологічну структуру основу одного або кількох членів словосполучення. В основі зворотньої процедури, а саме розгортанні складної лексеми у вихідне мотивуюче судження, полягає механізм сприйняття (розуміння) значення слова особою, декодууючою вислів. Напр.: *товстосум* – *той, хто має товсті суми*; *серцеїд* – *той, хто їсть серця*; *головоломка* – *ламати голову*; *злязкий* – *той, хто має злий язик*; *прямодушний* – *людина з прямою душею*; *вільнодумний* – *той, у кого вільні думки*; *тонкосльозий* – *той, хто проливає тонкі сльози*. Англ. *tongue-tied* 1. *неспроможний говорити від страху* 2. *п'яний – a person with a tied tongue*; *coffin-dodger* *заклепий курець* – *to dodge the coffin*; *baby-kisser* *політик* – *to kiss babies*; *apple-polisher* *підлабузник* – *to polish an apple*.

Таким чином, щоб «розшифрувати» метафору-комполиту такого типу, треба пройти два етапи: а) розвернути універб у вихідне мотивуюче судження і б) «розшифрувати» дане судження шляхом відтворення порівняння-подоби. Як видно із наведених прикладів, при розгортанні КМ у мотивуюче судження процес розуміння не викликає особливих труднощів, хоча в деяких випадках розуміння словотвірної мотивації вимагає певних культурно-лінгвістичних фонових знань, так *baby-kisser* в значенні політик було утворено, як відображення передвиборчої поведінки кандидатів в законодавчі органи США, коли останні брали на руки дітей та цілували їх, *apple-polisher* в значенні підлабузник – як відображення підслесливої поведінки деяких учнів американських шкіл, коли ті пригощали вчителя яблуком, демонстративно витерши його. Така поведінка не є типовою на сьогодні, проте КМ досі живаються і своєрідними «консервантами» культури та історії певного народу.

Більшість метафорично мотивованих композит виникає шляхом зрощення метафоричних суджень, минуючи стадію фразеологізації, хоча зустрічаємо і лексеми, що утворюють лексико-синтаксичні пари, в яких композити-метафори відповідають функціонуючим у мові фразеологізмам: *ламати голову, карк* – *головоломний, карколломний*; *замилувати очі* – *окозамилування*; *бити чолом* – *чолобитна*. Англ.: *brain-teaser* – *to tease smb's brains*; *boot-licker* – *to lick smb's boots*.

В українській мові найчастіше композити, мотивовані фразеологізмами, належать до прикметників, рідше до іменників, прислівників та до дієслів (злословити) [8, с. 43]. Що стосується англійської мови, то композитами-метафорами найчастіше бувають іменники, рідше – прикметники, дієслова і зовсім рідко – прислівники [2, с. 114-115].

Як в англійській, так і в українській мовах ММК часто самі стають дериваційним джерелом для нових лексичних одиниць такого ж типу, велику роль при цьому відіграє конверсія. Але на відміну від англійської мови, де переважає чиста конверсія, в українській мові перехід з однієї частини мови в іншу відбувається за допомогою синтетичних засобів словотвору, зокрема суфіксації: *малодушний* – *малодушничати*; *марнослов* – *марнословити*; *лицемір* – *лицемірити*; *двоєдушний* – *двоєдушничати*; *легковажний* – *легковажити*, а також за допомогою префіксів: *милосердя* – *змилосердитись*; *криводушничати* – *скриводушничати*. Порівняйте в англійській мові: *moonlight* 1. *нелегально вироблене спиртне*; *самогон*; 2. *перевозити самогон*; *roughhouse, roughneck* 1. *шибеник, дитина, що погано себе поводить*; 2. *бути шумним, буйним*; *rubberneck* 1. *людина, яка дивиться на кого-небудь або що-небудь*; *турист*; 2. *дивитись на кого-небудь або що-небудь*; *bad-mouth* 1. *сварити кого-небудь або що-небудь*; 2. *людина, яка сварить кого-небудь або що-небудь*; *blabbermouth* 1. *базікало, що не тримає таємниць*; 2. *вибовкувати таємниці*. В англійській мові суфіксація найчастіше використовується при утворенні ММК-прикметників: *flathead* *дурень* – *flatheaded* *дурний*; *hardhead* *вперта людина* – *hardheaded* *впертий* та іменників: *bullshit* *нісенітниця, обман* – *bullshitter* *чудовий хвалько або брехун*. Зустрічаються також випадки, коли ММК переходять в іншу частину мови шляхом як чистої конверсії, так і за допомогою суфіксації: *goldbrick* 1. *лінитися*; 2. *ледар* – *goldbricker* *ледар*; *moonshine* 1. *самогон*; *дешево або низькопробне спиртне*; 2. *знати або провозити самогон* – *moonshiner* *самогощик*.

Як в українській, так і в англійській мовах існує і зворотній процес: декомпозиція складних метафор і перетворення їх в морфологічно прості одиниці. В українській мові це пояснюється тим, що складні лексеми найчастіше побудовані за словотвірними моделями з препозицією пояснюючого конститuenta, який залишається в основі скороченого слова: *крутихвіст* – *крутий*; *лоботряс* – *лобур*. В англійській мові, як правило, має місце скорочення одного з компонентів без подальшої участі суфіксації: *cheesecake* *симпатична жінка* – *cheese*; *beefcake* *фізично-розвинутий симпатичний хлопець* – *beef*; *latebrain* *дурень* – *late*.

Отже, зіставлення МПК і ММК англійської та української мов дозволяє стверджувати, що розглянуті лексеми мають аналогічні механізми утворення їх семантико-морфологічних структур та їх сприйняття (розуміння) комунікантами. В обох мовах мають місце однакові дериваційні процеси, які, однак, різняться в окремих деталях.

Література:

1. Віняр Г. М. Словотворчі тенденції в сучасній українській мові (на матеріалі усного і писемного мовлення 80-х – початку 90-х років ХХ століття): Автореф. дис... канд. філол. наук / Г. М. Віняр. – Дніпроп., 1992. – 23 с.
2. Гонта И. А. Структурные и семантические особенности композит-метафор в американском сленге. Дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / Гонта И. А. – К., 2000. – 194 с.
3. Гонта І. А. Щодо проблеми перекладу американського сленгу українською та російською мовами / І. А. Гонта // Матеріали ІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції «Соціокультурні та етнолінгвістичні проблеми галузевого перекладу в парадигмі Євроінтеграції». – Київ : НАУ-друк, 2009. – С. 51-55.
4. Дембовська Л. М. Прямая і непряма композитна номінація в англійській мові: соціодискурсивний аспект. Дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / Л. М. Дембовська. – Харків, 2012. – 233 с.
5. Деменчук О. В. Колоративна композита в англійській мові: когнітивно-ономасіологічний аспект. Дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / О. В. Деменчук. – К., 2003. – 240 с.
6. Дюжикова Е. А. Метафора в словосложении / Е. А. Дюжикова. – Владивосток : Изд-во Дальневост. ун-та, 1990. – 156 с.
7. Зацний Ю. А. Развитие словарного состава английской лмвы в 80-ті та 90-ті роки ХХ століття: Автореф дис... д-ра філол. наук: 10.02.04 / Ю. А. Зацний. – К., 1999. – 32 с.
8. Клименко Н. Ф. Словотворча структура і семантика складних слів в сучасній українській мові / Н. Ф. Клименко. – Київ : Наукова думка, 1984. – 252 с.
9. Крайняк Л. К. Композити з першим дієслівним компонентом у сучасній англійській мові: семантико-когнітивний аспект: Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / Л. К. Крайняк. – К., 2001. – 19 с.
10. Мешков О. Д. Словосложение в современном английском языке / О. Д. Мешков. – М. : Высшая школа, 1985. – 187 с.
11. Омельченко Л. Ф. Английская композита: структура и семантика: Дис... д-ра філол. наук: 10.02.04 / Л. Ф. Омельченко. – К., 1989. – 493 с.
12. Царев П. В. Сложные слова в английском языке / П. В. Царев. – М. : Изд-во МГУ, 1980. – 126 с.
13. Marchand H. The Categories and Types of Present-Day English Word-Formation / Marchand. – Alabama : University of Alabama Press, 1966. – 379 p.
14. Webster's Third New International Dictionary of the English Language. – N. Y. : Gramercy books, 2004. – 2662 p.